

LEVA SIMONAITYTĖ IR „ŽEMAIČIAI“

ELENA NIJOLĖ BUKELIENĖ



1998 m. Žemaičių kultūros draugijos informacinis centras (nuo 2004 m. – Regionų kultūrinių iniciatyvų centras) Šiauliuose kartu su vietos Žemaičių kultūros draugija „Saulaukis“ surengė mokslinę konferenciją, skirtą Žemaičių rašytojų sambūrio 1938 m. Kauno „Sakalo“ spaustuvėje išleistos žemaičių poezijos ir prozos antologijos „Žemaičiai“ (sudarė Stasys Anglickis) 60 metų sukakčiai. Konferencijoje vieną iš pranešimų perskaitė lietuvių literatūros tyrinėtoja, humanitarinių mokslų daktarė, tuometinė Vilniaus universiteto profesorė Elena Nijolė Bukelienė (1934–2006). Tąsyk ji pabandė atsakyti į klausimą, kas siejo Mažosios Lietuvos etnografiniame regione (Mažojoje Lietuvoje) gimusią I. Simonaitytę su Žemaitija ir kodėl šios rašytojos kūryba atsidūrė minėtoje antologijoje „Žemaičiai“.

Sugrįžti prie šios temos aktualu dabar, kai Lietuvos Respublikos Seimo nutarimu 2022-ieji yra paskelbti levos Simonaitytės metais ir kai pažymime šios rašytojos gimim 125-ųjų metų sukaktį.

Skelbiame Šiaulių konferencijoje prof. Elenos Nijolės Bukelienės perskaityto pranešimo tekstą.



levos Simonaitytės muziejus ir Ievai Simonaitytei skirtas paminklas „Šventvakarių Ėvė“ Klaipėdos rajono Priekulės mieste (skulptorė Daliutė Ona Matulaitė). Fotografė Danutė Mukienė

Antologijos „Žemaičiai“ (1938) įvardiniame žodyje jos sudarytojas Stasys Anglickis rašo: „Smagu yra mums savo tarpe matyti taip nusipelnusį mūsų tautai ir literatūrai vyrą Vydūną ir pirmąją mūsų literatūros laureatę levą Simonaitytę, kurie yra kilę iš vokiečių valdytosios Žemaičių dalies. [...] Kad juodu abu yra perdėm žemaitišku, net žemaitiškesniu už kitus, nėra abejonės [...] I. Simonaitytės žemaitiškumą gali pavaizduoti kad ir šioje knygoje spausdinama „Gretė“ (ištrauka iš dar nebaigto romano „Vilius Karalius“), kur, nežiūrint į bendrinės kalbos kultūrą, prasiskverbia žemaitiška galvosena, sintaksė ir žodynas. Reikia tik stebėtis, kad toje Žemaičių dalyje, 700 metų kentusioje vokiečių priespaudoje ir baisią nutautinimo politiką, išliko toks grynas žemaitiškumas“.

Kad tie du kūrėjai teisėtai įtraukti į antologiją, abejonių ir šiandien nekyla, tačiau pats faktas, kad jie reikalauja komentaro, liudija

jų kitoniškumą ir verčia apie tai mąstyti.

Nelengvai suvokiamas dalykas Mažosios Lietuvos lietuviškumas, žemaitiškumas, išsilaikęs iki Antrojo pasaulinio karo ir galutinai sunykęs tik pokario metais. I. Simonaitytė priklauso žemaitiškos Klaipėdos krašto lietuvių tarmės atstovams, vadinamiems vakarų žemaičiams, nors patys klaipėdiškiai savęs žemaičiais ne tik kad nevadino, bet tokiais savęs ir nelaikė. (Prie „Aukštųjų Šimonių likimo“ mašinraščio „Vagos“ leidykloje yra išlikusi autorės pastabėlė redaktoriams dėl Veiviržo upės pavadinimo: turįs būti Veviržas, nes: „mes nepažinome Veiviržo. Gal Žemaitijoje taip ir sakoma“). Didžiosios Lietuvos žemaičius klaipėdiškiai įsivaizdavo kažkuo visai skirtingu ir net nenorėjo turėti su jais nieko bendro, vadino skurdžiais, beraščiais ir tinginiais. Dėl tingėjimo jie gal ir klydo, bet visa kita – tiesa; tikrai varganas

buvo tas Rusijos imperijos pakraštys, ypač palyginti su ekonomiškai daug stipresniais, tvarkingais ir pasiturinčiais lietuvininkų gyvenimais. Labai skirtingi istoriniai likimai lėmė tai, kad tik kai kurie baltiškos kultūros ženklai ir pradiniai tarmės pagrindai siejo vakarų žemaičius su šiaurės ir pietų žemaičiais. Bet istorijos, religijos, etnografijos požiūriu tai jau labai skirtingos lietuviškumo salos.

Simonaitytės raštuose randame daug užuominų apie žemaičius – artimiausius kaimynus, nes romanų veiksmas vyksta dažniausiai rašytojos gimtosiose apylinkėse – vokiečių ir rusų imperijų pasienyje. Štai ir minėtos antologijos ištraukose Vilius Karalius pasakoja apie savo gyvenamą vietą – Šalteikius: „*Gyvenąs prie pat maskolių sienos. Kas rytas jis pasisveikinąs su maskolių sargybinu*“. Kitam romano epizode Anskis Karalius kalbasi su Ane Martinaityte:

Ar su „*bičiuliais*“ gerai sugyvenate? – klausia ji, nes girdėjusi, kad pasienio gyventojai atvykstančius iš anos pusės žemaičius „*bičiuliais*“ pravardžiuoja. Tokio žodžio prasmė jiems nepažįstama.

„*Bent nesipešame. Neturime progos.*

„*Bet jūs ten nuvažiuojate.*

„*Ir vėl sugrįžtame.*“

Pirmojo pasaulinio karo metais Viliaus žmona Gretė, pasigvėšusi turto, važinėja ketvertu arklių į kaimyninį Žemaičių miestelį, likusį beveik be žmonių, ir vežasi iš ten prisiplėštų gėrybių: plytų, čerpių, rąstų, gyvulių. Išsisukęs nuo fronto Vilius Karalius taip pat plėšikauja Žemaičiuose. Iš Žemaičių ūkininkų atimti arkliai, karvės, avys kontrabandininkų varomi per sieną, parduodami spekuliantams už didelius pinigus ir iškeliauja į badaujančius Vokietijos miestus.

Rašytoja objektyvi, savo gentainių neidealizuoja. Žemaitija – lyg koks pagalbiniis ūkis išdidiesiems lietuvininkams. Ten važiuojama samdytis pigios darbo jėgos, iš Žemaitijos miškų vežama statybinė medžiaga. Pripažįstama jog žemaitukės moka gražiai apsiengti, šokti ir dainuoti, bet vertinama tai kaip nuodėmė ir pasileidimas. Žemaitelka – vos ne pasileidėlės sinonimas. Autobiografinėje trilogijoje autorė prisimena savo – dešimtmetės luošos mergaitės susidūrimą su žemaičiais. Užsižiūrėjusi į jaunas žemaites ir jų spalvingus rūbus, ji buvo grubiai, storžieviškai aprėkta, apipilta šlykščiomis blevyzgomis lyg srutomis. Mergaitė gaudžiai raudojo, o nemalonūs įspūdžiai išliko atminty visam gyvenimui.

Sunkiausiai peržengiama siena – religijų skirtumai. Labai savitos protestantų evangelikų maldų ir apeigų formos. Svarbiausia – individualus Biblijos skaitymas ir savarankiškas jos interpretavimas. I. Simonaitytė nuo mažens girdėjo, skaitė bibliją, sakėsi ją mokanti kone atmintinai, kad ir daugybę giesmių, kurių išmokė gražiabalsė motina. Bet štai nelaimė – motina, ištekėjusi už žemaičio kataliko, pereina į katalikų tikėjimą. Patėvis net bando uždrausti podukrai vaikščioti į evangelikų bažnyčią. Per įžegnojimo iškilmes Ėvikė, išskirta ir pagerbta kunigo Bleiveiso, nejučia visiškos laimės, nes tarp giedančių bažnyčioje ir reginčių jos sėkmę, nėra motinos. Ir netikėtai: „*Ne, neklystu: aiškiai girdžiu motinos balsą. Jo nenu gali nė dūdų orkestras. Mano džiaugsmas neapsakomas. To tik ir tereikėjo man*“. Ši mažytė detalė tarp daugybės kitų panašių, užtinkamų I. Simonaitytės raštuose, sukelia nelinksmų minčių grandinę apie tų dviejų Lietuvos dalių neišsprendžiamus prieštaravimus. Klaipėdiečiai, šimtmečius išlaikę savo tapatybę, nebuvo linkę lengvai keistis. Perėjimas į didžialietuvių katalikų tikėjimą prilygo



Ieva Simonaitytė 1950 metais. Fotografas nežinomas. Nuotrauka iš RKIC archyvo

išdavystei. Ėvės motina dėl tokio žingsnio buvo griežtai smerkiama. Tačiau svarbiausia ne tas išorinis žmogaus žingsnis, o vidinės nuostatos, tapusios antrąja prigimtimi. Štai jų, teigia I. Simonaitytė, nebeįmanoma pakeisti, išeiti iš tos dvasinės ir materialinės kultūros, kuri turėjo šimtmečių tradicijas. Realistinė I. Simonaitytės proza istoriniai šaltiniai neleidžia suabejoti jog lietuvininkai buvo nuoširdžiai tikintys. Protestantų liuteronų suformuota pasaulėžiūra lėmė jų moralę, gyvenimo būdą, žmogiškąją laikyseną. Išdrįsčiau net teigti, kad religingumas mažlietuviui buvo svarbiau už tautinę priklausomybę. Suprantama, sava kilmė jiems rūpėjo, daugelis stengėsi išlaikyti lietuviybę, nors tai nebuvo lengva ir reikalavo

(Nukelta į 4 p.)



Priekulė (Klaipėdos r.) šiandien. D. Mukienės nuotrauka



Ievos Simonaitytės portretas ir autografas, išspausdintas 1938 m. Kaune išleistoje poezijos ir prozos antologijoje „Žemaičiai“ (sudarė Stasys Anglickis)

(Atkelta iš 3 p.)

nemažų pastangų. Vokiečių kalba ir kultūra juos intensyviai veikė. Tačiau tiek pasipriešinimo, konservatyvaus kietumo, tiek ir nutautėjimo formos jau buvo įprastos, nusistovėjusios, lyg ir savaiminės. Kaip rodo I. Simonaitytė, ir pritardami lietuvybei, jie buvo jau Vokietijos valstybės patriotai.

1918 m. Lietuvai paskelbus nepriklausomybę, tik šviesiausi Lietuvos protai suvokė būtinybę grįžti prie savo istorinio kamieno. I. Simonaitytė, įstojusi į „Eglės“ draugiją, tautiškai apsisprendusi ir pradėjusi aktyviai veikti, buvo atstumta, paniekinta giminių, draugų, kaimynų. „*Jau pardavei savo kailį žemaičiams*“, – piktai drėbė pusseserė. Taigi, ruošiantis sukilimui ir po jo – Klaipėdos kraštą pagaliau prijungus prie Lietuvos, I. Simonaitytės ir jos vaizduojamų lietuvininkų keliai savotiškai išsiskyrė. Būsimosios rašytojos gyvenime į pirmą vietą iškyla būtent tautinio apsisprendimo būtinybė, išsivadavimas iš vokiečių. O daugumai mažlietuvių toks patriotizmas nebuvo suprantamas. Jie nebelaikė savęs žemaičiais, o Lietuvos – savo tėvyne, netikėjo tokios varganos valstybės ateitimi. Mūsų gėdai reikia pripažinti ir tai, kad didžioji Lietuva labai draugiškai juos priėmė. Atliebutintame, sukatalikintame Klaipėdos krašte senbuviai dėl kitiškos tikėjimo buvo pravardžiuojami vokiečiais ir vėl pasijuto – tik dabar ne prieš vokiečius, o prieš brolius lietuvius – antrarūšiais žmonėmis.

1994 m. lapkričio mėnesį žurnale „Mokslas ir gyvenimas“ I. Simonaitytės amžininko, kultūros ir visuomenės veikėjo Martyno Anyso duktė savo prisiminimuose apie tėvą išdėsto ir tokius skaudžius samprotavimus, kodėl sunyko mažoji Lietuva:

„Didžiosios Lietuvos lietuviams lietuviškumas yra natūralus reiškinys. Jie gimsta ir miršta lietuviai. Jiems nesuprantami vidiniai ir išoriniai konfliktai ir spaudimai, kurie yra įprastas reiškinys pasienių gyventojams ir mišrioje šeimoje. Blogai, kai lengva ranka nustumiami dvejojantys, pasmerkiama už vadinamąjį nutautėjimą. Reikia suvokti, kad lietuvybė tokiais atvejais gali būti tik sąmoningo apsisprendimo procesas, kad ji gali turėti savo svorį ir kainą. Aš daug kartų girdėjau iš lietuviškai nusistačiusių klaipėdiečių, kad didžlietuvių ir po karo juos pravardžiuodavo vokiečiais ar prūsais dėl jų tikėjimo. Vokietijoje po karo didžlietuvių pabėgėliai dažnai atsisakydavo priimti mažlietuvius į pabėgėlių DP stovyklas. Taip atsitiko patriarchui Martynui Jankui Husume. Nelietuvės veikėjų žmonos, mišrios šeimos irgi buvo atstumiamos. Vokietija atstumtuosius mielai priėmė. Mažai mūsų Lietuvai tai didelis nuostolis“.

Daug klaipėdiečių galiausiai visai nusiteikė prieš Lietuvą ir masiškai bėgo iš jos. Paradoksali Mažosios Lietuvos tragedija. Šimtmečius išlaikiusi savo gyvybę nelaisvėje, ji ištirpo išleista į laisvę, prijungta prie Didžiosios Lietuvos. Tiesa, kartu su pastarąja pakliuvo į naują imperiją, dabar jau Rytų... Ši tragedija buvo paskutinis I. Simonaitytės rūpestis. Nors kaip rašytoja ir kaip žmogus ji pati be išlygų buvo pripažinta tik Didžiojoje Lietuvoje, nors santykiškai su gentainiais taip ir liko gana rezervuoti, vis dėlto iki pat gyvenimo pabaigos I. Simonaitytė liko savo krašto žmogumi. Tokie ji buvo pačia giliausia savo esme, atsiskleidusia kūryboje, tokia ir išorine veikla – niekada nenustojo gyvenusi klaipėdiškių reikalais, neišleido jų ir tik jų iš savo akiračio, savo rūpesčių lauko. Skaudžiai išgyveno artimųjų ir pažįstamų išvykimą, atkalbinėjo juos nuo šito žingsnio, grasino savo amžinu pykčiu. „*Klaipėdiškiai išprotėjo*“, – žodžiai iš vieno jos laiško.

Paliekantiems Lietuvą skirtas I. Simonaitytės romano „Paskutinė Kūnelio kelionė“. Rašytoja tartum siekia reabilituoti savo krašto žmones, ieško paaiškinimo. Ji kuria idealizuotą lietuvininko valstiečio paveikslą. Kūnelis, jėga tempiamas iš Lietuvos, nepajėgia atsipalėsti nuo savo žemės, širdis nebeatlaiko – jis miršta ir tik taip paskutinei kelionei lieka gimtinėje.

Rašytoja neieško kokių politinių ar patriotinių argumentų, atsiimdama tik į tradicinį žemdirbišką supratimą: „*Lietuvininkas jau toks žmogus, kuris viską myli, kas prie jo. Prie viso to jis prisirišęs, kas jo rankos lytėta. Kartais net tą pačią žagrę, kuria kaupiamos bulvės, pastatydamas į šalį, jis dar perbraukia ranka, tarsi glostydamas.*“

Rašytoja gerai žinojo, kad pokario metais šis argumentas nieko nebegalėjo sulaukyti, nes žemė atimta iš valstiečio, tapusi niekieno. Bet tuo gražiau ir prasmingiau skamba rašytojos žodžiai.

Nebeliko senbuvų Mažojoje Lietuvoje, netgi Klaipėdos krašto žemėse. Vienas senas I. Simonaitytės bičiulis, laiške sveikindamas rašytoją aštuoniasdešimtmečio proga, tarp kita ko liūdnei skaičiuoja likusius klaipėdiškius: „*Klaipėdiškių dar gyvena kur ne kur apie Plikius, Dovilius, Priekulę, keletas Šilutėje, du Kavoliuose, tiek pat Katyčiuose, Piktupėnuose, vienai vienas Skirvytėlėje. Iš kopų dingo alei vienas mano draugas. Melnragėje nieko nėra.*“

Išmiršta paskutiniai likę čiabuviai, kraštas „okupuotas“ didžlietuvių, gausiausiai bene šiaurės žemaičių, kažkada paniekiamais vadintų „bičiuliais“.